

A Coospace rendszer a hozzáférést Önöknek mint az ELTE BTK-n az XFI-101-es kurzusra beiratkozott hallgatóknak biztosítja, az 1999. évi LXXVI. Tv. (A szerzői jogról) 35. § (5) bekezdés rendelkezései alapján

XIII. FEJEZET

TUDÁSUNKRA VONATKOZÓ EGYÉB MEGGONDOLÁSOK

I. §. *Tudásunk részben szükségszerű, részben önkényes*

Tudásunk, amint más dolgokban, abban is nagyon hasonlít a látáshoz, hogy sem teljesen szükségszerű, sem teljesen akaratunktól függő. Ha tudásunk teljesen szükségszerű volna, akkor nemcsak hogy minden ember tudása hasonló lenne, hanem minden ember tudna is mindent, ami csak tudható. Ha pedig teljesen akaratunktól függne, akkor egyes emberek — mert oly kevésbé törődnek vele s oly kevésbé értékelik — csak nagyon keveset vagy semmit sem tudnának. Az emberek, akiknek érzékeik vannak, nem határozhatják el maguk, hogy jussanak-e azokon át ideákhoz, és ha emlékezetük van, nem akadályozhatják meg, hogy ideáik közül némelyek megmaradjanak; és ha van bennük valamelyes megkülönböztetőképesség, kénytelenek észrevenni bizonyos ideák megegyezését vagy meg-nem-egyezését éppúgy, mint ahogyan az, akinek szeme van, ha nappal kinyitja, kénytelen bizonyos tárgyakat látni és különbségeket venni észre köztük. Bár a világosságban a nyitott

Az XFI-101-es kurzushoz nem kapcsolódó felhasználást, harmadik személy részére történő átadást az Sztj (1999. évi LXXVI. Tv.) kifejezetten tiltja

szemű ember kénytelen látni, mégis vannak bizonyos tárgyak, amelyeket kiválaszthat arra, hogy feljűk fordítsa tekintetét. Viszont lehetnek a keze ügyében képeket, értekezéseket tartalmazó könyvek, amelyek szórakoztathatnák vagy taníthatnák, de amelyeket sohasem szándékozik felnyitni, és sohasem veszi a fáradságot arra, hogy azokba belenézzen.

2. §. Képességeink használata önkényes, de ha egyszer használjuk őket, a dolgokat úgy ismerjük meg, amint vannak és nem amint nekünk tetszik

Van az ember hatalmában még egy dolog, s ez az, hogy bár tekintetét odairányítja valamely tárgyra, mindazonáltal választhat még arra nézve is, hogy vajon érdeklődéssel vizsgálja-e, vajon szándékolt figyelemmel próbálja-e pontosan megnézni mindazt, ami rajta látható. Azt azonban, amit lát, nem láthatja másképpen, mint ahogyan látja. Nem függ akarától, hogy feketének lássa azt, ami sárgának tűnik, sem el nem hitetheti magával, hogy ami éppen leforrázta, az hideg. Szeme előtt a földet télen nem földi virág, sem a mezőt pázsit, akármennyire kedve telnek is benne, és nem tehet róla, ha a mező fehérnek, deresnek látja, mikor körülnéz. Ugyanígy vagyunk értelmünkkel is. Minden, ami tudásunkban akarunktól függ, annyi, hogy használjuk-e vagy visszatartjuk-e valamely képességünket ettől vagy attól a tárgytól, vagy annak többé-kevésbé pontos megtekintésétől. De ha már egyszer használjuk képességeinket, akarunktól már nem határozhatja meg a tudást így vagy úgy az elme számára. Ezt már kizárólag maguk a tárgyak cselekszik, amennyiben világosan felismertük őket. Tehát, ha egyszer az emberek érzékei külső tárgyakkal érintkezésben vannak, az elme nem tehet mást, mint elfogadja tőlük az ideákat, és tájékozódik arra nézve, hogy dolgok vannak rajta kívül. Amennyiben pedig az emberek saját határozott ideáikkal érintkeznek, nem tehetnek mást, mint hogy bizonyos mértékben észlelik az egynemű ideák között található megegyezéseket és meg-nem-egyezéseket, s ez ennyiben tudás. És ha neveik vannak az így megtekintett ideák számára, akkor szükségszerűen biztosítva kell lenniük azoknak a kijelentéseknek igazságáról, amelyek ezt a bennük észrevett megegyezést vagy meg-nem-egyezést kifejezik; és azokról az igazságokról kétségtelenül meggyőződésben is kell élniük. Mert amit az ember lát, arról nem tehet, hogy látja, és amit észrevesz, nem tehet róla, ha tudja, hogy azt észreveszi.

3. §. *Példa a számokról*

Így akinek vannak szám-ideái, és fáradságot vesz arra, hogy összehasonlíttja az egy plusz kettő plusz hármat a hattal, az nem tehet mást, mint hogy egyenlőnek tudja őket. Akinek megvan az ideája a háromszögről és tudja, hogyan kell mérni szögeinek nagyságát, az bizonyos benne, hogy annak a háromszögnek összege két derékszög. És ezt éppoly kevéssé vonhatja kétségbe, mint ezt az igazságot: lehetetlen, hogy ugyanaz a dolog legyen is, meg ne is legyen.

4. §. *Példa a természetes vallásról*

Úgyszintén, akinek ideája van egy értelmes, de gyenge és törékeny lényről, amelyet olyan valaki alkotott és amely olyan valakitől függ, aki örök, mindenható, tökéletesen bölcs és jó — az ugyanoly bizonyossággal tudja, hogy az ember Istent tisztelni, félni köteles és neki engedelmeskednie kell, mint azt, hogy a nap süt, amikor látja. Mert ha elméjében van két ilyen lénynek ideája, és rájuk irányítva gondolatait vizsgálja őket, ugyanoly biztonsággal látja, hogy az alsóbbrendű, véges és függő lény köteles engedelmeskedni a legfelsőnek és végtelennek, mint azt, hogy három plusz négy plusz hét az kevesebb, mint tizenöt, mihelyt ezeket a számokat megvizsgálta és egybevetette. Abban sem lehet ennél biztosabb, hogy a nap felkelt, mihelyt egy világos reggelen felnyitja szemét és arra fordítja tekintetét. De ha ezek az igazságok mégoly bizonyosak, mégoly világosak is, az ember tudatlanságban maradhat bármelyikükről vagy valamennyiről, ha ebbeli tájékozódás céljából képességeinek kellő használatára sohasem vesz fáradságot.

XIV. FEJEZET AZ ÍTÉLÉSRŐL

1. §. *Mint hogy tudásunk szűk körű, valami másra is van szükségünk*

Mint hogy az értelmi képességeket az ember nem pusztán spekulációra kapta, hanem az életben való viselkedése érdekében is, nagyon eltévedne, ha irányítására nem volna semmi egyebe, mint az, amiben megvan az igazi tudás bizonyossága. Mert amint láttuk, az igazi tudás nagyon kurta és szűkös, és így az ember

gyakran teljesen sötétben járna, és életének legtöbb cselekvésében tökéletesen elakadna, ha semmi más nem vezetné, amikor híján van a tiszta és biztos tudásnak. Aki nem enne addig, amíg be nem bizonyították neki, hogy az étel majd táplálja, aki nem mozdulna addig, amíg kétségtelenül nem tudja, hogy az ügy, amelybe most belefog, sikerre vezet, annak alig volna más dolga, mint hogy csendben üljön és elpusztuljon.

2. §. *Mi hasznát vehetjük ennek a félhomálynak?*

Némely dolgokat Isten teljes világitásba helyezett számunkra, adott nekünk némi biztos, bár viszonylagosan csak kevés dologra határolt tudást, valószínűleg meg akarta ízleltetni velünk, hogy értelmes lények mire lehetnek képesek, vágyat akart kelteni bennünk és törekvést egy jobb állapot felé. Érdeklődéseink legnagyobb részét illetően azonban csak félhomályt adott, hogy úgy mondjam, a valószínűség homályát, mely, amint gondolom, alkalmas a közepszerűségnek és próbaidőnek erre az állapotára, amelybe itt helyeztet bennünket. Meg akarta akadályozni bennünk az önhittséget és az elbizakodást azzal, hogy a mindennapi tapasztalás megértesse velünk rövidlátásunkat és hajlamunkat a tévedésre; s ennek megérzése állandó figyelmeztetés, intés legyen nekünk arra, hogy e zarándoklásunk napjait annak az útnak szorgalmas és gondos kutatásában töltsük, amely tökéletesebb állapotához vezethet bennünket. Mert még akkor is, ha a kinyilatkoztatás e tekintetben hallgatna, nagyon ésszerű azt gondolnunk, hogy amint az ember Istentől kapott tehetségeit használja, aszerint részesül jutalomban a nappalnak lezártakor, amikor napja leszáll és az éjszaka véget vet munkálkodásának.

3. §. *Az ítézés, vagyis a valószínűség helyeslése, pótolja tudásunk hiányát*

Az a képesség, amelyet Isten az embernek a világos és biztos tudás hiányának esetében e tudás pótlására adott, az ítézés. Ennek révén az elme megegyezőknek vagy meg-nem-egyezőknek tekinti ideáit, vagy ami ugyanaz, valamely kijelentést igaznak vagy hamisnak vesz anélkül, hogy az érvekben bizonyításszerű világosságot venne észre. Az elme ezt a képességét némelykor szükségből gyakorolja, amikor döntő érvekhez és biztos tudáshoz nem jut; máskor lustaságból, ügyetlenségből vagy sietségből még akkor is, ha döntő és kétségtelen bizonyítékokhoz juthatna. Az emberek gyakran nem

vizsgálják óvatosan két olyan ideának megegyezését vagy meg-nem-egyezését, amelyeket szeretnének, vagy amelyeket érdekükben állana megismerni; hanem vagy azért, mert képtelenek arra a figyelemre, amelyre szükség volna a hosszú fokozatos gondolatmeneten át, vagy mert türelmetlenek a késedelemben, csak könnyelműen odapillantanak, vagy egészen lemondanak az érvekről, s így anélkül, hogy a bizonyítást elvégeznék, döntenek két idea megegyezéséről vagy meg-nem-egyezéséről, akár csak távolról néznének rájuk, és egyiket a másiknak néznék, amint az nekik az ilyen laza vizsgálódásban a legvalószínűbbnek tűnik. Az elmének ezt a képességét, mikor azt közvetlenül a dolgokon gyakoroljuk, ítézésnek nevezzük. Mikor szavakban kifejezett igazságokra alkalmazzuk, közönségesen helyeslésnek vagy helytelenítésnek mondjuk. Mint-hogy az elmének ez a legmegszokottabb módja e képesség használatára, ezeknek a kifejezéseknek rovatában fogom tárgyalni, mint amelyek nyelvünkben a kétértelműségnek a legkevésbé vannak kitéve.

4. §. *Az ítézés a dolgok ilyenén állásának feltételezése észrevevés nélkül*

Így tehát az elmének az igazságra és a tévedésre vonatkozóan két képessége működik.

Először: a tudás, amelyben bármely két ideának megegyezését vagy meg-nem-egyezését bizonyossággal észreveszi és kétségtelenül meg van róla győződve.

Másodszor: az ítézés, amely ideáknak az elmében való összefoglalása vagy elkülönítése, amikor az elme biztos megegyezésüket vagy meg-nem-egyezésüket még nem veszi észre, csak előlegezi, hogy így van, s ez, amint a szó magával hozza, már megtörténik, mielőtt az az észrevevés bizonyossággal megjelenék. Ha az elme úgy egyesíti vagy különíti el őket, amint a dolgok valósággal vannak akkor ez helyes ítélet.

XV. FEJEZET

A VALÓSZÍNŰSÉGRŐL

1. §. *A valószínűség a megegyezés látszata kétséges bizonyítékok alapján*

Mint-hogy a bizonyítás két idea megegyezésének vagy meg-nem-egyezésének egy vagy több olyan bizonyíték közbeiktatásával történő kimutatása, amelyek egymással állandó, változhatatlan

és látható kapcsolatban vannak, a valószínűség nem egyéb, mint ilyen megegyezésnek vagy meg-nem-egyezésnek látszata olyan bizonyítékok közreműködésével, amelyeknek kapcsolata nem állandó és változatlan, vagy legalábbis nem ilyennek vesszük észre, hanem olyan, vagy legnagyobb részben olyannak látszik, hogy elegendő az elmének az adott kijelentés igaznak vagy hamisnak ítéelésére inkább, mint fordítva. Például a bizonyításban valaki észreveszi, hogy bizonyos változatlan egyenlőségi kapcsolat van a háromszög szögeinek összege és ama közvetítő szögek között, amelyeket arra használunk, hogy azon összeg két derékszöggel való egyenlőségét kimutassuk. És így a bizonyítás minden lépésénél a közvetítő ideák megegyezéséről vagy meg-nem-egyezéséről való intuitív tudással az egész sorozat oly evidensen folytatódik, hogy világosan látszik ama három szögnek a két derékszöggel való megegyezése vagy meg-nem-egyezése egyenlőség tekintetében. Így tehát az illetőnek biztos tudása van arról, hogy ez így van. Egy másik ember, aki sohasem vett fáradságot arra, hogy a bizonyítást végiggondolja, de hallja, hogy egy matematikus, szavahihető ember, állítja a háromszög szögösszegének két derékszöggel való egyenlőségét, ezt szintén helyesli, vagyis igaznak fogadja el. Ebben az esetben helyeslésének alapja a dolog valószínűsége, mert a bizonyíték olyan, ami a legtöbb esetben igazságot hordoz. Az ugyanis, akinek tanúságára elfogadja, nem szokott olyasmit állítani, ami tudásával ellentétes vagy azon kívül esik, különösen nem az e fajta dolgokban. Tehát a háromszög szögeinek két derékszöggel való egyenlőségét állító kijelentést emberünk azért helyesli, e két idea megegyezését azért fogadja el anélkül, hogy ilyennek tudná őket, mert bízik a beszélőnek más alkalommal tapasztalt vagy ez alkalommal feltételezett igazmondásában.

2. §. Tudásunk hiányosságának pótlására való

Mint hogy tudásunk a fentebbiek szerint nagyon szűk körű, és nem vagyunk olyan szerencsések, hogy biztos igazságot találhatnánk mindenben, amit alkalmunk van megfontolni, a legtöbb kijelentés, amelyről gondolkodunk, okoskodunk, tárgyalunk, sőt amelyek szerint cselekszünk is, olyan, hogy igazságáról nem lehet kétségtelen tudásunk. Némelyik mégis oly közel van a bizonyosság határához, hogy egyáltalán nem kételkedünk benne, hanem oly szilárdan helyesljük, s oly határozottsággal cselekszünk szerinte, mintha az tévedhetetlenül bebizonyított, és róla való tudásunk tökéletes és biztos volna. De minthogy itt fokozatok vannak a bizonyos-

ságnak és a bizonyításnak közvetlen szomszédságától kezdve le egészen a valószínűtlenségig, sőt a lehetetlenség határáig; és a helyeslésnek is vannak fokai a teljes biztosságtól és meggyőződéstől le egészen a sejtésig, kétségig és bizalmatlanságig: a következőkben (mert azt hiszem, rátaláltam az emberi tudás és bizonyosság határaitra) meggondoljuk a valószínűség, a helyeslés, a hit különböző fokozatait és alapjait.

3. §. Mert feltételezteti velünk, hogy a dolgok igazak, mielőtt tudnánk, hogy igazak

Valószínűsége annak van, amiről feltehető, hogy igaz. A szó maga olyan kijelentést jelez, amelyhez vannak érvek és bizonyítékok, s ezek alapján számíthat igaznak, vagy lehet igaznak elfogadni. Azt a magatartást, amellyel az elme az ilyenmű kijelentések felé fordul, elhívésnek, helyeslésnek vagy véleménynek hívják; az valamely kijelentés igazságának elismerése vagy elfogadása érvek vagy bizonyítékok alapján, amelyek amaz igazságról való meggyőződésünket célozzák anélkül, hogy biztos tudásunk volna róla. Valószínűség és bizonyosság, hit és tudás között a különbség az, hogy a tudásnak minden részében van intuíció: minden közvetlen ideának, minden lépésnek látható és biztos kapcsolata van. Az elhívés esetében nem így áll a dolog. Az, ami valamit elhítek velem, az az elhítt dolgon kívül álló dolog, olyasmi, ami nem kapcsolódik evidensen a két oldalhoz, és így nem mutatja oly nyilvánvalóan a vizsgálat alatt álló két idea megegyezését vagy meg-nem-egyezését.

4. §. A valószínűség okai kétfélék: saját tapasztalásunknak való megfelelés, vagy mások tanúbizonysága

A valószínűség tehát, minthogy arra való, hogy tudásunk fogyatékoságait pótolja és hogy vezessen bennünket akkor, amikor a tudás hiányzik, mindig olyan kijelentésekkel foglalkozik, amelyekben nem vagyunk bizonyosak, csupán van valami indíttatásunk, hogy azokat igazaknak fogadjuk el. Ennek okai röviden a következők:

Először: valamely dolognak saját tudásunkkal, megfigyelésünkkel és tapasztalásunkkal való összhangja.

Másodszor: más emberek tanúskodása, amely megfigyelésükről és tapasztalásukról számol be. Mások tanúbizonyságában megfontolandó, 1. a tanúk száma, 2. becsületessége, 3. jártassága,

4. a szerző szándéka, amikor a tanúbizonyosság idézett könyvből származik, 5. a szóban forgó beszámoló részeinek és körülményeinek összhangja, 6. ellentétes tanúbizonyosságok.

5. §. *Ilyenkor minden érvet pro és kontra meg kellene vizsgálni az ítélet előtt*

Mínt hogy a valószínűségből hiányzik az az intuitív nyilvánvalóság, amely tévedésmentesen dönt az értelemben és biztos tudást teremt, az elmének, ha ésszerűen akar eljárni, mielőtt helyeselné vagy helytelenítené, meg kell vizsgálnia a valószínűség összes alapjait, és be kell látnia, miképpen nyújtanak többet vagy kevesebbet a tétel javára vagy rovására; és az egésznek kellő mérlegelésével többé-kevésbé erélyes helyesléssel kell a tételt elvetnie vagy elfogadnia a nagyobb valószínűségi alapoknak egyik vagy másik oldalon mutatkozó túlsúlya szerint. Például:

Ha magam látok egy embert a jégen járni, ez többé nem valószínűség, ez tudás. Ha más valaki mondja nekem, hogy látott Angliában egy embert tél közepén a hidegtől megkeményedett vizen járni, ez annyira megfelel annak, amit szokás szerint észlelünk, hogy magának a dolognak természeténél fogva hajlandó vagyok ezt elfogadni, hacsak valami nyilvánvaló gyanú nem kíséri ennek a ténynek elbeszélését. De ha ugyanezt mondják olyan valakinek, aki a trópusokon született, s aki ez előtt ilyesmit sohasem látott, akkor ez az egész valószínűség tanúbizonyosságra támaszkodik. És ha ezt többen mesélik vagy szavahihetőbbek, és nincsen érdeklükben az igazsággal ellentétes dolgot mondani, ez a tény többé-kevésbé hitre talál. Bár az olyan emberrel, akinek minden tapasztalata ezzel homlokegyenest ellenkezett, és sohasem hallott ilyesmiről, a tanúnak még a legszeplőtlenebb szavahihetősége is alig lesz képes ezt elhíttetni. Így történt ez egy holland nagykövettel, aki Sziám királyával beszélgetett Hollandia érdekességeiről, amelyekről a király kérdezősködött, s többek között a nagykövet azt is elmondta, hogy az ő országában a víz a hidegben annyira megkeményedik, hogy az emberek sétálnak rajta, s hogy még egy elefántot is megbírna, ha volna ott elefánt; erre a király azt felelte: Eddig mind elhitttem azokat a különös dolgokat, amelyeket ön elbeszélt, mert józan és becsületes embernek tartottam, de most bizonyos vagyok benne, hogy ezúttal hazudik.

6. §. *A valószínűségi érvek rendkívül változatosak lehetnek*

Ez alapokon nyugszik minden kijelentés valószínűsége. És aszerint, hogy a tudásunkkal való összhang, a megfigyelések biztossága, a tapasztalás gyakorisága és állandósága s a tanúk száma és szavahihetősége milyen mértékben egyezik vagy különbözik, maga az illető kijelentés ugyanolyan mértékben valószínű. Bevallom, hogy van még egy tényező, amely ugyan önmagában véve a valószínűségnek nem igazi alapja, mégis gyakran használják annak alapjául; az emberek nagyon sokszor ettől vezetetik helyeslésüket és ehhez kötik hitüket inkább, mint bármely egyébhez, és ez a mások véleménye. Pedig nem lehet veszélyesebb és könnyebben félrevezető dologban bizakodni, mert az emberek közt sokkal több a hamis vélemény és tévedés, mint az igazság és a tudás. És ha olyan emberek véleménye és meggyőződése, akiket ismerünk és akikről jót gondolunk, alapjává lehetne az ilyen helyeslésnek, akkor az embereknek igazuk van, ha pogányok Japánban, mohamedánok Törökországban, katolikusok Spanyolországban, protestánsok Angliában, lutheránusok Svédországban. De a helyeslés eme rossz alapjáról később, más helyen lesz alkalmam bővebben beszélni.

XVI. FEJEZET

A HELYESLÉS FOKAIRÓL

I. §. *Helyeslésünket a valószínűség alapjaival kellene szabályoznunk*

A valószínűség alapjait az előző fejezetben lefektettük. Mínt hogy rájuk épül helyeslésünk, ezek egyszersmind mértékül is szolgálnak, amelyekkel a helyeslés fokozatait szabályozzuk, vagy kellene szabályoznunk. Azonban figyelembe kell vennünk, hogy a valószínűség alapjai nem hatnak az igazságkereső és helyes ítéletre törekvő elmére jobban, mint amennyire legalább az elme kutató munkájának első ítéletében vagy keresésében ez mutatkozik. Elismerem, hogy az emberek véleményeiben, amelyekhez annyira ragaszkodnak, helyeslésük nem mindig a bennük először uralkodó okok szemléletéből fakad. Mert sok esetben majdnem lehetetlen, a legtöbb esetben pedig még a legcsodálatosabb emlékeztető embereknek is nagyon nehéz megtartani mindazokat a bizonyítékokat, amelyekre kellő vizsgálat alapján a szóban forgó kérdésben ilyen döntésre bírták őket. Elég az, hogy egyszer, amennyire csak tudták, gonddal és

becsületesen átrostálták a dolgot, s aztán minden elképzelhető egyes esetben keresték, miképpen tudnák megvilágítani a kérdést és legjobb képességükkel összegezték az egész evidenciát. És ha így egyszer már megtalálták — olyan teljes és pontos kutatás után, amilyenre csak képesek —, hogy melyik oldalon jelenik meg számukra a valószínűség, az így nyert következményt mint felfedezett igazságot, emlékezetükbe zárják. A jövőben mindig meggyőzi őket az emlékezet tanúbizonyosága arról, hogy ez ugyanaz a vélemény, amely a már egyszer látott bizonyítékok alapján helyeslésüknek ezt a fokát megérdemli.

*2. §. Ezek nem lehetnek mindig szemünk előtt,
és ilyenkor meg kell elégednünk azzal a ráemlékezéssel,
hogy egyszer már láttunk okot ilyen fokú helyeslésre*

Ez minden, amire az emberek legnagyobb része képes véleményeinek és ítéleteinek szabályozásában, hacsak valaki azt nem követeli tőlük, hogy tisztán emlékezetükben tartsanak minden valószínű igazsághoz tartozó minden bizonyítékot, még hozzá olyan rendben és a következmények ugyanolyan szabályszerű egymásutánjában, amint azokat előzőleg elhelyezték vagy látták. Ez néha lehet oly sok, hogy egyetlen kérdés egész kötetet tölthetne meg. Vagy pedig azt kell kívánniuk, hogy az ember minden elfogadott véleményhez mindennap vizsgálja meg a bizonyítékait. Mind az előbbi, mind az utóbbi lehetetlen. Tehát kikerülhetetlen, hogy ilyenkor az emlékezetben bízunk, és hogy az emberek bizonyos véleményekről meg legyenek győződve anélkül, hogy azoknak bizonyítékai ténylegesen jelen lennének elméjükben, sőt anélkül, hogy talán azokat ténylegesen felidézni tudnák. Máskülönb a legtöbb ember vagy nagyon szkeptikus volna, vagy minden pillanatban nézetet változtatna, és akárkinek ki volna szolgáltatva, aki újabban tanulmányozta a kérdést és érveket sorol fel neki, amelyekre emlékezés híján nem tud azonnal válaszolni.

*3. §. Ennek rossz következményei abban az esetben,
ha előzőleg nem ítéltünk helyesen*

Kénytelen vagyok azonban elismerni, hogy az emberek ragaszkodása múlt ítéleteikhez és előzőleg megalkotott következtetések erős fenntartása gyakran oka a tévedések és félreértések makacs fennmaradásának. De a hiba nem az, hogy emlékezetükben bíznának arra nézve, amit előzőleg helyesen ítélték volna, hanem az,

hogy akkor helyes vizsgálat nélkül ítélték. Nem akad-e sok ember (hogy ne mondjam: a legtöbb), aki azt véli, hogy különböző dolgokról helyes ítéleteket alkotott, és ezt csak ezért véli, mert sohasem gondolkodott másképpen? Akik azért képzelik, hogy helyesen ítélték, mert sohasem tették kérdéssé, sohasem vizsgálták saját véleményeiket? Valójában ez annyi, mint azt gondolni, hogy helyesen ítélték, csak azért, mert egyáltalán sohasem ítélték. És mégis, ezek az emberek tartják fenn véleményüket a legnagyobb merevséggel, mert általában azok a legerőszakosabbak és legmegrögzöttebbek tételeikben, akik azokat a legkevésbé vizsgálták. Amit egyszer tudtunk, arról bizonyosak vagyunk, hogy úgy is van, valamint arról is, hogy nincsenek felfedezetlen, rejtett bizonyítékok, amelyek megdönténék vagy kétségessé tennék tudásunkat. De a valószínűség dolgaiban nem lehetünk minden esetben biztosak arról, hogy előttünk vannak az összes egyedi sajátosságok, amelyek a kérdéshez tartoznak. És hogy nincs-e mögöttük valami olyan, most még nem látható evidencia, amely a valószínűséget az ellenkező oldalra billenti és túlsúlyá válik mindazzal szemben, ami most előttünk döntőnek látszik. Kinek van elég szabad ideje, türelme és hozzávaló eszköze, hogy összegyűjtse véleményének összes bizonyítékait, s ezekből biztosan következtethesse, hogy tiszta és teljes áttekintése van, s hogy jobb tájékoztatására több már nem kívánatos? Mégis döntenünk kell vagy az egyik, vagy a másik oldal javára. Az életben való viselkedésünk és nagy érdekeink kezelése nem tűr halogatást; mert ezek legnagyobb részét ítélesiünknek oly pontokban való döntésétől függenek, amelyekben biztos és bizonyított tudásra nem vagyunk képesek, és amelyeken mégis vállalnunk kell a kettő közül vagy az egyiket, vagy a másikat.

*4. §. Ennek helyes használata a kölcsönös jóindulat
és türelem az elkerülhetetlen véleményeltérés esetében*

Ha tehát a legtöbb emberre (ha ugyan nem mindenkire) nézve elkerülhetetlen, hogy véleményeik legyenek azok igazságának biztos és kétségtelen bizonyítékai nélkül; és oly nagy tudatlanságot, könnyelműséget vagy esztelenséget jelent, hogy emberek hirtelen lemondjanak előző tételeikről olyan érvnek hatására, amelyre azonnal nem tudnak válaszolni s nem tudják kimutatni annak elégtelenségét — azt hiszem, minden embernek a béke fenntartására kellene törekednie, hogy a vélemények különbsége mellett is barátság maradjon az emberek közösségében. Ésszerűen ugyanis nem várhatjuk, hogy bárki is készségesen és alázatosan feladja

véleményét és elfogadja a mienket, vak lemondással engedve át magát valamely tekintélynek, amelyet az emberi értelem nem ismer el. Mert bár gyakran tévedhetünk, de nem ismerhetünk el más vezetőt, mint az észet, sem vakon alá nem vethetjük magunkat mások akaratának és előírásainak. Ha az, akit meggyőzni akarunk, olyan ember, aki vizsgálódik, mielőtt helyeselné, akkor meg kell engednünk, hogy ideje legyen még egyszer átvenni a kérdést, felidézni mindazt, ami eltűnt elméjéből, vizsgálja meg az összes sajátosságokat, s így lássa be, melyik oldalon van a túlsúly. Ha pedig nem látja érvelésünket elég súlyosnak arra, hogy újból ilyen fáradságokba bocsátkozzék, ez csak ugyanaz, amit hasonló esetben gyakran magunk is teszünk. Mi is rossz néven vennénk, ha mások írának elő nekünk, mely pontokat kell tanulmányoznunk. Ha pedig olyan valaki ez, aki véleményeit mások szavahihetőségéből meríti, miképpen képzelhetjük, hogy lemondjon azokról a tételekről, amelyeket az idő és a megszokás annyira rögzített már elméjében, hogy azokat magától értetődőknek és kétségbevonhatatlanul bizonyosaknak vagy olyan bejegyzéseknek véli, amelyeket magától Istentől avagy küldötteitől vett? Miképpen várhatnánk, mondom, hogy ennyire megrögzött vélemények feladhatók volnának egy idegennek vagy egy ellenfélnek érveire vagy tekintélyére, különösen, ha valami érdeknek vagy szándéknak gyanúja forog fenn, ami sohasem marad el, ahol emberek úgy érzik, hogy rosszul bántak velük. Jobban tennénk, ha részvételt volnánk egymás tudatlansága iránt, és igyekeznénk azt kedvesen és szeretetre méltóan orvosolni, nem pedig azonnal megbántani másokat, makacsnak és önféjűnek minősíteni őket csak azért, mert nem akarnak lemondani saját véleményükről s nem akarják elfogadni a mieinket, vagy legalábbis azokat, amelyeket rájuk akarunk kényszeríteni, amikor több mint valószínű, hogy mi nem kevésbé makacsul vonakodunk elfogadni az ő véleményeik egynémelyikét. Mert hol van az az ember, akinek vitathatatlan bizonyítéka van mindannak igazságáról, amit igaznak tart, vagy hamis voltáról mindannak, amit elítél; vagy aki elmondhatja, hogy alapjáig megvizsgálta minden nézetét vagy minden más ember véleményét? Annak a szükségességnek, hogy gyakran igen jelentéktelen okokból tudás nélkül is elhagyjunk valamit a tetteknek és az elvakultságnak ebben a tovatűnő állapotában, amelyben élünk, inkább önmagunk szorgos és gondos művelésére, mint mások erőszakolására kellene bennünket ösztökélnie. Legalábbis azoknak, akik nem vizsgálták meg keresztül-kasul alaposan saját tételeiket; be kell vallaniuk, hogy nem az ő dolguk diktálni, és esztelen dolog igazság gyanánt rákényszeríteni másokra

annak elhívését, amit maguk sem kutattak át, s nem mérlegelték azokat a valószínűségi érveket sem, amelyeknek alapján azt vagy el kellene fogadniuk, vagy el kellene vetniük. Azoknak, akik becsületesen és igazán átvizsgálták és ezzel kétségen felülvé tették a tant, amelyet hirdetnek és amely szerint élnek, jogosabb igényük lehetne arra, hogy másokat követésükre bírjanak. De ezek oly kevesen vannak, és oly kevés okot találnak véleményeik fölényes hirdetésére, hogy nem várhatunk tőlük semmi kihívót vagy parancsolt. Okunk van azt gondolni, hogy mihelyt az emberek tanultabak volnának, kevésbé kényszerítenék másokra véleményeiket.

5. §. A valószínűség vagy érzékelhető emberi tanúságon alapuló tényállásra, vagy érzékeinken túl fekvő evidenciára vonatkozik

Azonban visszatérve a helyeslés alapjaira és különböző fokozataira, figyelembe kell vennünk, hogy azok a kijelentések, amelyeket valószínűségük miatt fogadunk el, kétfélék. Vagy valami egyedi létre vonatkoznak, vagyis, amint mondani szokták, tényre, amely megfigyelhető, s így emberi tanúság tárgya lehet; vagy pedig olyan dolgokat illet, amelyek érzékeink tanúbizonyosságán túl esnek és ilyen tanúskodás tárgyai nem lehetnek.

6. §. I. Az összes többi ember tapasztalatainak a mieinkkel való találkozása a tudáshoz közelítő biztosságot teremti

Vegyük ezek közül az elsőt, ti. az egyedi tényeket.

Először: amikor valamely, a magunk és mások hasonló esetben való állandó megfigyelésének megfelelő egyedi dolgot mindazoknak egybevágó tanúskodása bizonyít, akik csak felemlítik, akkor azt olyan könnyen elfogadjuk és oly határozottan építünk rá, mintha az biztos tudás volna, és ennek alapján oly kevés kétkedéssel okoskodunk és cselekszünk, mintha az tökéletes bizonyítás volna.

Így ha minden angol, akinek alkalmá van rá, azt állítaná, hogy a múlt télen Angliában fagyott, vagy hogy ott nyáron fecskéket láttak, azt gondolom, abban majdnem oly kevés kétkednénk, mint abban, hogy hét meg négy az tizenegy. A valószínűségnek első és legmagasabb foka tehát az, amikor minden embernek minden időben való helyeslése a megismerhetőség határai között egybeesik az illető egyénnek hasonló esetekben tett állandó és soha el nem maradó tapasztalásával a becsületes tanúsággal állított egyedi tény igazságának megerősítésére. Ilyenek a testeknek megállapított tulajdonságai és alkata, s az okoknak és okozatoknak szabályszerű bekövetkezése a természet rendje szerint. Ezt maguknak a dol-

goknak természetéből vett érvnek nevezzük. Mert az, amit magunk és más emberek állandó megfigyelése alapján mindig ugyanúgy találunk, arról joggal következtetjük, hogy állandó és szabályszerű okok okozatai, ha nem is esik tudásunk határain belül. Ilyen az, hogy a tűz melegíti az embert, olvasztja az ólmot és megváltoztatja a fának vagy a faszénnek színét vagy összetartását; hogy a vas lesüllyed a vízben és fennmarad a higanyon; minthogy ezek és az egyes tényekre vonatkozó más kijelentések állandó tapasztalásunknak megfelelnek, ahányszor csak dolgunk van ezekkel az anyagokkal, és általában úgy beszélnek róluk (ti mások), mint állandóan ismétlődő tényekről, tehát senki még csak nem is vitatja őket — így ha egy beszámoló ilyen dologról állítja, hogy volt, vagy azt, hogy ugyanígy fog ismét végbemenni, kétségen felülínek vesszük, hogy az egészen igaz. Ezek a valószínűségek a bizonyosságnak oly közelségébe emelkednek, gondolatainkat oly feltétlenül kormányozzák, s cselekedeteinket oly teljesen befolyásolják, mint a legegyszerűbb bizonyítás. És ami bennünket illet, kevés vagy semmi különbséget nem teszünk köztük és a biztos tudás között. Az így megalapozott elhívésünk bizonyosságig emelkedik.

7. §. II. Kétségtelen tanúbizonyosság és az a tapasztalásunk, hogy ez a legtöbbször így van, bizalmat kelt

Másodszor: a valószínűség következő foka az, amikor saját tapasztalásomban és az összes mások által említett tapasztalásokkal egyetértésben úgy találom, hogy az a dolog legnagyobb részét így van, és arról az egyedi esetről sok és kétségtelen a tanúbizonyosságom. A történelem minden korszakból ad ilyen emberi beszámolót, és saját tapasztalatom, amennyire alkalmam volt megfigyeléseket tenni, megerősíti, hogy a legtöbb ember többre tartja az ő saját előnyét a közösség előnyénél. Ha minden történetíró, aki Tiberiusról ír, azt mondja, hogy Tiberius így cselekedett, akkor az rendkívül valószínű. Ilyen esetben helyeslésünknek elegendő alapja van, hogy arra a fokozatra emelkedjék, amelyen azt meggyőződésként nevezhetjük.

8. §. III. Őszinte tanúskodás és a dolog természetének közömbössége elkerülhetetlenül helyeslést kelt

Harmadszor: olyan dolgokban, amelyeknek megtörténte közömbös, mint pl. hogy egy madár erre vagy arra repül, vagy hogy a villámcsapás egy embernek jobb vagy bal kezét éri stb., ami kor

valamely egyedi tényről egybehangzó és minden kétségen kívül álló tanúbizonyosságok futnak össze, akkor helyeslésünk szintén elkerülhetetlen. Így pl. az, hogy Itáliában van egy olyan város, mint Róma; hogy körülbelül 1700 évvel ezelőtt élt ott egy Julius Caesar nevű ember; hogy hadvezér volt és csatát nyert egy másik, Pompeiusnak nevezett emberrel szemben, mindezt, bár a dolgok természetében semmi sincsen sem ellene, sem mellette, mégis, minthogy hitelt érdemlő történészek beszélnek el és nem mond ellent nekik egy író sem, az ember kénytelen elhinni, s épp oly kevéssé kételkedhet benne, mint saját ismerőseinek létében és tetteiben, amelyeknek maga is tanúja.

9. § Ha a tanúbizonyosságok és a tapasztalatok eltérnek, a valószínűség fokait vég nélkül változtatják

Mind ez ideig a dolog elég könnyen megy. Az ilyen alapokon álló valószínűség oly erős evidenciát hordoz magában, hogy az ítélet természetesen meg határozza, és oly kevés szabadságunk marad hinni vagy nem hinni, mint a bizonyítás esetében arra nézve, hogy akarunk-e tudni, vagy inkább tudatlanok maradunk. A nehézség akkor áll be, amikor a tanúbizonyosságok a közönséges tapasztalásnak ellentmondanak, és a történelem híradásai és tanúságai ütköznek a természet rendes folyásával vagy egymással. Ott kerül rá a sor, hogy a helyes ítélet alkotásához szorgalomra, figyelemre és pontosságra van szükség, és arra, hogy a helyeslést a dolog különböző evidenciájának és valószínűségének fokozataihoz arányítsuk. Ez pedig aszerint emelkedik vagy süllyed, amint a hihetőségnek ez a két alapja, ti. a hasonló esetek közös megfigyelése és a róla való egyes tanúskodások ebben az egyedi esetben kedvezőké vagy ellentmondók. Itt az ellentétes megfigyeléseknek, körülményeknek, beszámolóknak, különböző minősítéseknek, vérmérsékleteknek, szándékoknak, elnézéseknek olyan nagy változatossága merülhet fel az elbeszélők részéről, hogy lehetetlen pontos szabályokba foglalni az emberi helyeslések különböző fokozatait. Csak azt az egyet lehet általánosságban kijelenteni, hogy a pro és kontra érvek és bizonyítékok kellő vizsgálata s minden sajátos körülmény gondos mérlegelése után az egész dologra vonatkozólag mindenkinek megmutatkozik a valamelyik oldalon kisebb vagy nagyobb mértékben jelentkező túlsúly, és ez alapon az elmében különböző magatartások jelentkeznek, mint hit, hozzávetés, sejtélem, kétség, ingadozás, bizalmatlanság, hitetlenség stb.

*10. § Hagyományos tanúbizonyságok
annál kevésbé bizonyítók, minél távolabbiak*

Így áll a dolog azokra a dolgokra vonatkozó helyesléssel, amelyekben tanúskodást veszünk igénybe. Ezekkel kapcsolatban azt hiszem, nem lesz felesleges megemlékezni arról az angol törvényben ismert szabályról, mely abban áll, hogy bár egy bejegyzésnek hiteles másolata jó bizonyíték, de a másolatnak másolata, legyen az mégoly hiteles, és származzék az mégoly szavahihető tanúktól, már nem fogadható el bizonyítékkul az igazságszolgáltatásban. Ennek ésszerűségét oly általánosan helyeslik, és ez a ténybeli igazságok kutatásában a bölcsesség és óvatosság igényeit annyira kielégíti, hogy sohasem hallottam ez ellen rosszálló véleményt. Ez a gyakorlat, ha a helyesnek és a nem-helyesnek eldöntésében meg van engedve, akkor magával hozza azt az állítást is, hogy minél távolabb van a tanúbizonyság az eredeti igazságtól, annál kevesebb a bizonyító ereje. Magának a dolognak léte és létezése az, amit az eredeti igazságnak nevezek. Egy szavahihető ember, aki jótáll a tudásával, jó bizonyíték. De ha egy másik, ugyanolyan szavahihető ember az előzőnek beszámolójából merítve tanúskodik, ez a tanúbizonyság már gyengébb. És egy harmadik, aki ezt a hallomást már csak hallomásból tanúsítja, még kevésbé veendő tekintetbe. Így a hagyományos igazságokban minden áttétel gyöngíti a bizonyíték erejét. És minél több kézen ment át a hagyomány, annál kevesebb az ereje és az evidenciája. Szükségesnek tartottam, hogy erre felfigyeljünk; némely emberben ugyanis ezzel pontosan ellentétes gyakorlatot találok, mert úgy tekintik a véleményeket, hogy az öregedéssel erősödnek. És ami egy évezreddel előzött az első jótálló kortársaként élő ésszerű embernek akkor egyáltalán nem tűnt valószínűnek, azt most mint kérdésen felül álló bizonyosságot találják fel csak azért, mert azóta az elsőtől kezdve szájról szájra adták az emberek. Ezen az alapon a kezdetben nyilvánvalóan hamis vagy kétes kijelentések a valószínűség fordított szabálya szerint elismert igazságokká minősülnek; és azokról, amelyeknek első szerzőik ajkán kevés hiteltük volt, azt gondolják, hogy idővel tiszteletreméltókká és tagadhatatlannokká válnak.

11. § A történelemnek mégis nagy haszna van

Nem akarom itt azt a benyomást kelteni, mintha a történelem hitelét és hasznát kisebbíteném. Sok esetben ez az egyetlen világosságunk. És tőle kapjuk meggyőző evidenciával a birtokunkban levő

hasznos igazságok jó részét. Semmit sem tartok értékelendőbbnek, mint az ókorról való feljegyzéseket. Szeretném, ha minél több volna, és sértetlenebbek lennének. De maga ez az igazság kényszerít annak kimondására, hogy egyetlen valószínűség sem emelkedhetik első eredetijénél magasabbra. Amiről nincs más evidenciánk, mint egy tanúnak egyetlen bizonytsága, az ezzel a tanúbizonysággal áll és bukik, akár jó az, akár rossz, akár közömbös. És azzal, hogy százan meg százan idézik egymás után, távolról sem nyer erőben, hanem annál gyengébb. Szenvedély, érdek, gondatlanság, a jelentés félreértése, ezer ferde ok vagy szeszély hat az emberek elméjére (lehetetlen rájuk találni), s okozhatja, hogy egyik ember a másiknak szavait vagy azok értelmét rosszul idézi. Aki valaha is vizsgálta kissé az írók idézeteit, nem vonhatja kétségbe, milyen kevés hitelt érdemelnek az idézetek, mikor az eredeti nincs meg, és következőleg még mennyivel kevésbé bizhatunk az idézetek idézeteiben. Annyi bizonyos, hogy amit valamely korban jelentéktelen alapokra építve állítottak, sohasem válhatik érvényesebbé az eljövendő korokban azzal, hogy sokszor elismételték. Hanem minél távolabb van az eredetijétől, annál kevésbé érvényes, és mindig kevesebb ereje van annak a szájában vagy írásában, aki legutoljára használta, mint azéban, akitől átvette.

*12. § Olyan dolgokban, amelyeket az értekek nem fedezhetnek fel,
a valószínűség nagy szabálya az analógia*

Az eddig említett valószínűségek csupán tényeket, megfigyelhető, tanúsítható dolgokat illetnek. Hátra van az a valószínűség, amelyre vonatkozólag az emberek igen különböző helyeslésekkel vélekednek, bár ezek a dolgok olyanok, hogy nem kerülve értekeink hatáskörébe, nem vethetők alá tanúskodásnak. Ilyenek: 1. a rajtunk kívül levő véges, anyagtanulányok, mint szellemek, angyalok, ördögök stb. léte, természete és tevékenysége, vagy az anyagi lények létezése, amelyekről vagy magukban való kicsinységüknél fogva, vagy tőlünk való távolságuk miatt értekeinkkel nem vehetünk tudomást; mint pl. a kérdés, vajon vannak-e növények, állatok, értelmes lakosok a bolygókon és a széles mindenség egyéb lakóhelyein, 2. a természet műveinek legnagyobb részében végbemenő műveletek módja; mindezekben, ha látjuk is az értekelhető okozatokat, okaik mégis ismeretlenek, és nem vesszük észre az utakat-módokat, amelyek szerint keletkeznek. Látjuk, hogy állatok születnek, táplálkoznak, mozognak. A mágneskő vonzza

a vasat, és a gyertya részei folyamatosan olvadnak fel, lángba mennek át, és fényt, meleget adnak. Látjuk és ismerjük ezeket és a hasonló hatásokat; de a bennük működő okokat és működésük módját csak sejtethetjük és valószínűségüket hozzávetőlegesen állíthatjuk. Mert ezeket és a hozzájuk hasonlókat, amelyek nem esnek emberi érzékek fürkésző munkáján belül, érzékekkel meg nem vizsgálhatjuk, sem tanúságot róluk senkitől nem kaphatunk, s így csupán aszerint tűnnek fel többé vagy kevésbé valószínűnek, hogy az elménkben megállapított igazságokkal jobban vagy kevésbé egyeznek, és annyiban, amennyiben összeillenek tudásunk és megfigyelésünk egyéb részeivel. Ezekben a dolgokban az analógia az egyetlen segítségünk, egyedül ebből merítjük a valószínűséget támogató összes okainkat. Így abból a megfigyelésből, hogy két testnek pusztá egymáshoz dörzsölése meleget termel, sőt igen gyakran tüzet is, okkal gondoljuk, hogy az, amit hőnek vagy tűznek mondunk, az égő anyag észrevehetetlen kis részeinek heves mozgásából áll. Hasonlóképpen abból a megfigyelésből, hogy az átlátszó testek különböző fénytörései szemünkben különböző színeket jelentenek meg, és abból, hogy bizonyos bársony, moaré stb. felületű testek különböző elrendezése és fektetése hasonló eredményez, valószínűnek véljük, hogy a testek színe és fénylése bennük semmi más, mint észrevehetetlen kicsiny részecskéik különféle elrendeződése és fénytörése. Így a teremtés minden részében, ami emberi megfigyelés keretébe esik, azt találjuk, hogy egyik dolognak a másikkal fokozatos a kapcsolata, nagyobb vagy jól kivehető ugrások nélkül, a dolgoknak a világban látható nagy változatosságában, amely oly szorosan fűződik egybe, hogy a lények különböző rangsoraiban nem könnyű felfedezni a közöttük levő határokat; ennél fogva okunk van arra a meggyőződésre, hogy ilyen enyhe árnyalatokon át emelkednek a lények a tökéletesedés fokain felfelé. Nehéz dolog eldönteni, hol kezdődik az érzékelhető és az ésszerű, és hol végződik az érzékelhetetlen és az ésszerűtlen. És kinek van elég éleslátása arra, hogy pontosan meghatározza, melyik az élőlények legalsó faja, azután melyik a legelső azok közül, amelyekben már nincs élet? Amennyire megfelelésünk terjed, a dolgok úgy fogynak és nőnek, mint szabályszerű kúpban a mennyiség, ebben nyilvánvaló a távol eső körök átmérőinek különbsége, de ott ahol a körök érintik egymást, az alsó és a felső közötti eltérést nehéz lenne megkülönböztetni. A különbség rendkívül nagy bizonyos emberek és bizonyos állatok között. De ha bizonyos emberek képességeit és értelmét bizonyos állatokéval hasonlítjuk össze, oly kevés különbséget találunk, hogy nehéz lesz az emberét akár világosabbnak, akár

tágabbnak mondani. Ha, mondom, ilyen enyhe fokozatokat látunk lefelé, a teremtésnek az ember alatt levő területein, az analógia szabálya valószínűvé teheti számunkra, hogy ez a felettünk és megfigyeléseink felett levő dolgokban is így van, hogy vannak különböző rangú értelmes lények, akik a tökéletesség fokozatain nálunk jóval magasabban állanak, és egymástól alig távolodó, finom léptekkel és különbségeken át emelkednek a teremtő végtelen tökéletessége felé. Az ilyenmű valószínűségnek, mely az ésszerű kísérletezésnek és a hipotézisek felállításának legjobb irányítója, szintén megvan a maga haszna és befolyása. Az óvatosan vezetett analógiás okoskodás gyakran visz bennünket olyan igazságok és hasznos eredmények felfedezésére, amelyek másként rejtve maradnának előttünk.

13. § *Egy eset, amelyben az ellentétes tapasztalás nem von le a tanúbizonyosság értékéből*

Igaz, hogy a közönséges tapasztalás és a dolgok rendes folyása jogosan gyakorol oly hatalmas befolyást az emberek elméjére, mikor hitükhöz szóló kijelentést kell helyeselniük vagy elutasítaniuk; mégis van egy eset, amikor a tény különössége nem csökkenti a róla való becsületes tanúbizonyosság helyeslését. Mert ahol ilyen természetfölötti események alkalmasak ama célok elérésére, amelyeket Isten, akinek hatalma van a természet folyásán változtatni, maga elé tűz, ott ilyen körülmények között ezek a tények annál alkalmasabbak a hit megeremtésére, minél inkább túlhaladják a közönséges megfigyelést, vagy annak minél jobban ellentmondanak. Ez a csodák tulajdonképpeni esete, amelyek, ha a tanúbizonyosság jó, nemcsak magukban találnak hitelre, hanem hitelt szereznek más igazságoknak is, amelyeknek ily megerősítésre van szükségük.

14. § *A kinyilatkozás pusztá tanúbizonyossága a legmagasabb rendű bizonyosság*

Az eddig említetteken kívül van még a kijelentéseknek egy neme, amely a legmagasabb fokban követeli a pusztá tanúbizonyosságra válaszoló helyeslésünket, akár egyezik, akár nem egyezik az állított dolog szokásos tapasztalásunkkal és a dolgok rendes folyásával. Ennek az az oka, hogy e tanúbizonyosság olyan valakitől származik, aki nem csalhat és nem is csalatkozhatik, maga az Isten. Ez kétségtelen biztosságot, kivétei nélkül való evidenciát hord magában. Ennek sajátos neve kinyilatkoztatás és helyeslésünk hit. Ez oly feltétlenül meghatározza elménket és oly tökéletesen kizár

minden ingadozást, mint tudásunk maga. És ugyanúgy kételkedhetnénk saját létezésünkben, mint abban, hogy vajon Istennek valamely kinyilatkoztatása igaz-e. Így tehát a hit a helyeslésnek és a biztosságnak megállapított és biztos elve, amelyben nem marad tere a kétségnek vagy habozásnak. Csak arról kell bizonyosnak lennünk, hogy ez isteni kinyilatkoztatás, és hogy helyesen értjük. Enélkül kitesszük magunkat a rajongás mindenféle hóbortjának és a helytelen elvekből fakadó minden tévedésnek, míhelyt hitünk és biztosságunk van abban, ami nem isteni kinyilatkoztatás. Ezekben az esetekben tehát helyeslésünk ésszerűen nem lehet magasabb rendű, mint annak bizonyossága, hogy ez kinyilatkoztatás, és hogy ez az értelme a kifejezéseknek, amelyekben formát öltött. Ha annak nyilvánvalósága, hogy ez kinyilatkoztatás, vagy hogy ez a kijelentésnek igazi értelme, csak valószínű bizonyítékokon alapul, akkor helyeslésünk nem emelkedhetik magasabbra, mint az a biztosság vagy tagadás, amely a bizonyítékok több-kevesebb látható valószínűségéből származik. De a hitről és annak más meggyőző érvekkel szemben fenntartandó előbbrevalóságáról többet szölok majd később a maga helyén, ti. ott, ahol a rendes szokás szerint azt az ésszel ellentmondásba helyezve beszélek róla, bár igazában a hit nem egyéb, mint olyan helyeslés, amely a legmagasabb rendű észszerűségeen alapul.

tásával, úgyhogy a medius terminust tennék az elsőnek állítmányaává és a másodiknak az alanyává. Így:

Omnis homo est animal
Omne animal est vivens.
Ergo, omnis homo est vivens.

Omne corpus est extensum et solidum.
Nullum extensum et solidum est pura extensio.
Ergo, corpus non est pura extensio.

(Minden ember állat
Minden állat élő,
Tehát: minden ember élő.

Minden test kiterjedt és tömör
Semmi kiterjedt és tömör nem pusztán kiterjedés
Tehát: a test nem pusztán kiterjedés.)

Nem a'arom olvasómat olyan szillogizmus-példákkal terhelni, amelyeknek egyedi következménye van. Ugyanez az ok érvényes bennük ugyanerre a formára, mint az általános esetben.

9. §. *Eszünk gyakran megtéveszt bennünket*

Bár az ész behatol a tenger és a föld mélységeibe, felemeli gondolatainkat a csillagokig, és e hatalmas építmény roppant távolságain és tágas terein vezet át, mégsem éri fel gondolkodásával még a testi lények valóságos birodalmát sem, és számos példa van arra, hogy cserbenhagy bennünket.

Először: teljesen cserbenhagy, ha ideáink cserbenhagynak. Nem terjed és nem is terjedhet ideáinknál tágabbra. Tehát ahol nincsenek ideáink, ott okoskodásunk elakad és számvetésünk végére értünk. Ha pedig bármikor is ideákat nem képviselő szavakon okoskodunk, akkor csak hangokkal van dolgunk és semmi mással.

10. §. *Mert ideáink gyakran homályosak és tökéletlenek*

Másodszor: eszünk gyakran zavarba jön és eltéved a használatban levő ideák homályossága, zavarossága és tökéletlensége miatt. Ilyenkor nehézségekbe és ellentmondásokba bonyolódunk. Így, minthogy nincsen tökéletes ideánk sem a legkisebb anyagi kiterjedésről, sem a végtelenségről, eltévedünk az anyag oszthatóságának kérdésében. Minthogy azonban a számról tökéletes, tiszta

és határozott ideánk van, eszünk a számokban nem talál olyan kibonyolíthatatlan nehézségeket, sem rájuk vonatkozólag ellentmondásokba nem keveredik. Ugyanígy — minthogy elménk műveleteiről s a mozgás vagy gondolkodás kezdődéséről s arról, hogy az elme ezeket miképpen támasztja bennünk, csak tökéletlen ideáink vannak, és még tökéletlenebbek Isten műveleteiről — a szabad teremtett hatóalanyokra vonatkozólag már nagy nehézségekbe bonyolódunk, amelyekből az ész nem nagyon tud kivezetni bennünket.

11. §. *Mert nem veszünk észre közvetítő ideákat konkluzióink feltüntetéséhez*

Harmadszor: eszünk olykor azért akad fenn, mert nem vesz észre azokat az ideákat, amelyek valamely két másik idea biztos vagy valószínű megegyezésének vagy meg-nem-egyezésének megmutatására szolgálhatnak. Ebben a tekintetben bizonyos emberek képességei magasan a többié felett állanak. Míg az emberi elme élnek ezt a nagyszerű szerszámát és példáját, az algebrát fel nem fedezték, az emberek ámulattal nézték a régi matematikusok különböző bizonyításait, és szinte alig tudtak védekezni az ellen, hogy ama bizonyítékok közül egyiket-másikat valami emberfeletlinek ne tekintsék.

12. §. *Mert gyakran indulunk ki helytelen elvekből*

Negyedszer: ha az elme hamis elvekből indul ki, gyakran képzelenségekbe és nehézségekbe keveredik, zsákutcába s ellentmondásokba kerül és nem tudja, hogyan szabaduljon. Ilyen esetekben hasztalan a könyörgés az ész segítségéért, míg az elme fel nem fedezi a tévedést és el nem veti ama helytelen elvek befolyását. Az ész annyira távol áll attól, hogy tisztázni tudná a nehézségeket, melyekbe ez a hamis alapokon való építés tereli, hogy minél tovább folytatja az ember, annál jobban belebonyolódik és annál mélyebben merül a zűrzavarba.

13. §. *Mert gyakran használunk kétséges kifejezéseket*

Ötödször: mint ahogyan a homályos és tökéletlen ideák gyakran zsákutcákba terelik az észet, ugyanezen az alapon, ha éberem nem órkodunk, a kétséges értelmű szavak és bizonytalan jelek fejtegetéseinkben és érveléseinkben szintén zavarba hozzák és tanács-

talanná teszik eszünket. De ez a két utóbbi már a mi hibánk és nem az ész hibája. A következmények mindazonáltal nyilvánvalók, és mindenütt láthatók azok a bonyodalmak vagy tévedések, amelyekkel megtöltik az emberek elméjét.

14. §. *A legmagasabb fokú tudásunk intuitív, okoskodás nélkül*

Bizonyos ideák úgy élnek az ember elméjében, hogy magukban és közvetlenül összehasonlíthatók egymással. Ezek az elme képes azonnal észrevenni, vajon egyeznek-e vagy nem, s ezt olyan világosan, amilyen világosan látja is. Így az elme azt, hogy a körív kisebb, mint az egész kör, olyan világosan látja, mint amilyen világos benne a kör ideája. Ezt tehát, amint mondtam, intuitív tudásnak nevezzük, ez minden kétségen felül bizonyos, nincs szüksége kipróbálásra s nem is próbálható. Ez minden emberi bizonyosság legmagasabb foka. Ebben áll mindazoknak a maximáknak nyilvánvalósága, amelyekben senki sem kételkedik, hanem minden ember (nem csupán helyesli, amint mondtam, hanem) igaznak tudja, mihelyt értelme előtt kijelentették. Az ilyen igazságok felfedezésében és helyeslésében a diszkurzív gondolkodásnak semmi munkája sincs, sem okoskodásra szükség nincsen, ezeket felsőbb és magasabb fokú evidenciával tudjuk. És így, ha sejthetek ismeretlen dolgokat, hajlamos vagyok azt gondolni, hogy az angyaloknak már most van, és az így tökéletesült igaz emberek szellemeinek egy eljövendő állapotban lesz evidenciája ezer ezzer olyan dologról, amelyek most még vagy teljesen kicsúsznak megértésünk köreiből, vagy amelyekből a mi rövidlátó eszünk valami halvány csillámlást felfogott, és most a sötétben tapogatódzunk utána.

15. §. *A következő fokú az, amelyet okoskodásból nyerünk*

Mindazonáltal ha van is számunkra erről itt-ott valamelyes felvillanás, a világos tudásnak egy-egy szikrája, de ideáink legnagyobb része olyan, hogy közvetlen összehasonlítással nem tudjuk eldönteni megegyezésüket vagy meg-nem-egyezésüket. Mindezekben az esetekben okoskodásra van szükségünk, és diszkurzív gondolkodással vagy következtetéssel kell felfedezéseket tennünk. Nos ebből kétféle van s legyen szabad ezeket itt ismét felemlítenem.

Először: azok, amelyeknek megegyezése vagy meg-nem-egyezése, bár közvetlen egymás mellé tételből nem látszik, megvizsgálható más, ezekkel összehasonlítható ideák közbelépésével. Ilyen esetben, amikor a közvetítő ideának az összehasonlítandó ideákkal

való megegyezése vagy meg-nem-egyezése mindkét oldalról világosan kivethető, ez bizonyítást eredményez; ebből keletkezik a tudás, mely ha bizonyos is, de nem olyan könnyű és nem is egészen olyan világos, mint az intuitív tudás. Mert abban pusztán egyetlen egyszerű intuíciónak van, és nincs helye a legkisebb félreértésnek vagy kételkedésnek sem. Az igazság tökéletesen és egyszerűen látható. Igaz, hogy a bizonyításban is van intuíciónak is, de nem egészen egyidejű. Mert kell benne egy visszaemlékezés a középsővel, vagyis a közvetítő ideával való megegyezés intuíciónak, amelyhez előzőleg hasonlítottuk, amikor a másikkal hasonlítottuk össze. És ha több közvetítő idea van, akkor a tévedés lehetősége annál nagyobb. Mert az ideák minden egyes egyezését vagy meg-nem-egyezését megjegyeznünk és látnunk kell az egész folyamat minden lépésénél, emlékezetben kell tartanunk úgy, amint van; és az elmének bizonyosnak kell lennie abban, hogy a bizonyítás teljességéhez szükséges egyetlen rész sem maradt ki, vagy került el figyelmünket. Ez némely bizonyítást hosszassá és szövevényessé tesz, és túlságosan nehezzé azok számára, akiknek nincs elég erejük és tehetségük annyi részlet pontos észrevezésére s pontos rendben való fejbentartására. És még azok is, akik az ilyen bonyolult meggondolásoknak is mesterei, néha kénytelenek azokat újra meg újra átnézni, és egynél több áttekintésre van szükségük ahhoz, hogy bizonyosságig jussanak. Ott azonban, ahol az elme világosan megőrzi bármelyik ideának a másikkal való megegyezéséről, s ennek egy harmadikkal s egy negyedikkel való megegyezéséről szóló intuíciónak, ott az elsőnek a negyedikkel való megegyezése bizonyítás, és biztos tudást eredményez, amelyet racionális tudásnak nevezhetünk, a másikat pedig intuitívnak.

16. §. *Demonstratív és intuitív tudásunk pótlására nincs egyebünk, mint valószínűségi okoskodásainkra vonatkozó ítéleteink*

Másodszor: vannak ideák, amelyeknek megegyezése vagy meg-nem-egyezése nem ítélnélhető meg másképpen, mint egyéb olyan ideák közbelépésével, amelyeknek a szélsőkkel való megegyezése nem bizonyos, hanem csak megszokott vagy valószínű. Ilyen esetekben kerül tulajdonképpen gyakorlatba az ítéletalkotás, az elme megnyugszik abban, hogy bizonyos ideái megegyeznek, miután ilyen valószínű közbülsőkkel hasonlította össze őket. Igaz, hogy ez sohasem válik tudássá, még annak legalacsonyabb fokává sem. De a közvetítő ideák a szélső tagokat olykor oly erősen összekötik, és a valószínűség oly világos és erős, hogy a helyeslés ugyanolyan

szükségszerűen követi, mint a tudás a bizonyítást. Az ítéles nagy kiválósága és haszna mindegyik valószínűség erejének és súlyának helyes megfigyelése és igaz felbecsülése; aztán kellő egybevetésük, s a túlsúlyban levő oldal kiválasztása.

17. §. *Intuición, bizonyítás, ítéles*

Az intuitív tudás két közvetlenül egymáshoz hasonlított idea megegyezésének vagy meg-nem-egyezésének észrevévése.

A racionális tudás két idea biztos megegyezésének vagy meg-nem-egyezésének egy vagy több más idea közbelépése folytán való észrevévése.

Az ítéles két idea egyezésének vagy nem-egyezésének elgondolása vagy feltételezése egy vagy több más idea közbelépésének segítségével, amelyeknek amazokkal való biztos egyezését vagy nem-egyezését nem vesszük észre, de gyakorinak és megszokottak láttuk.

18. §. *Szavak következményei és ideák következményei*

Igaz, hogy az ész tevékenységének nagy része egyik tételnek a másiktól való levonása, vagyis a szavakban való következtetés, és az észet rendszeren erre használjuk; de az észbeli munka legfőbb ténye az, hogy két ideának egyezését vagy különbözősét egy harmadiknak közbelépésével találjuk meg. Mint amikor az ember a yarddal való mérés alapján két házat egyforma hosszúnak talál, pedig azok egyformaságuk megítélésének kedvéért nem helyezhetők egymás mellé. A szavaknak mint az ideák jeleinek megvannak a következményeik, a dolgok pedig aszerint egyeznek vagy nem egyeznek, hogy milyenek a valóságban. Ezt azonban csak ideáink révén észleljük.

19. §. *Négyféle érv*

Mielőtt búcsút vennénk e tárgytól, talán érdemes lesz egy kissé azon a négyféle érven gondolkodnunk, amelyeket az emberek okoskodásaikban mások meggyőzésére, vagy legalábbis megfélemlítésére, rendszerint avégből használnak, hogy az ellenvéleményeket elnémítsák.

A legelső az, hogy olyan emberek véleményére hivatkoznak, akiknek tehetsége, tanultsága, kiválósága, hatalma vagy valamely más ok már nevet szerzett, és hírnevüket a közbecsülés

bizonyos tekintéllyé rögzítette. Amikor bizonyos emberek valamely méltóságban helyezkedtek, mások részéről a szerénység hiányának tűnik fel azon csorbítani és kérdéssé tenni olyan emberek tekintélyét, akik ama méltóságnak birtokában vannak. Ezt hajlamosak túlságosan gőgös viselkedésnek tekinteni, ha ti. valaki nem enged készségesen ez elismert szerzők döntéseinek, amelyeket mások tisztelettel és alázattal szoktak magukévá tenni. Azt pedig bizonyos arcátlanságnak tekintik, ha valaki olyan önhitt, hogy saját véleményéhez ragaszkodik az ókor általánosan elfogadott nézeteivel szemben, vagy mérlegre teszi azt valamely tudós doktor vagy másképpen elismert író véleményével szemben. Aki ilyen tekintélyekkel támasztja alá tételeit, azt gondolja, hogy ezzel előbbre viszi az ügyet, és kész tiszteletlenségnek mondani, ha valaki más kiáll ez ellen. Azt hiszem, ezt lehet így nevezni: argumentum ad verecundiam (tekintélyi érv).

20. §. *Argumentum ad ignorantiam*

A második mód pedig, amelyet az emberek arra használnak, hogy belekergezzék és kényszerítsék ellenfelüket véleményük elfogadásába, azt kívánni tőle, hogy fogadja el, amit bizonyosság hoznak, vagy jelöljön ki annál jobbat. Ezt így nevezem: argumentum ad ignorantiam (tudatlansági érv).

21. §. *Argumentum ad hominem*

A harmadik mód ezek után beleszorítani az ellenfelet saját elveiből vagy engedményeiből vont következményekbe. Ez már ismeretes ezen a néven: argumentum ad hominem (személyi érv).

22. §. *Argumentum ad iudicium. Csak a negyedik visz előre tudásban és ítéletben*

Végül pedig a negyedik mód a tudás vagy a valószínűség valamely megalapozásából vont bizonyítékok használata. Ezt így nevezem: argumentum ad iudicium (belátási érv). A négy közül csakis ez az egy ad igazi tájékoztatást és visz bennünket előbbre a tudás útján. Mert: 1. Nem bizonyítja egy másik ember véleményének helyességét az, hogy tekintélytiszteletből, vagy — a meggyőződést kivéve — bármely más meggondolásból nem mondok ellent neki. 2. Nem bizonyítja, hogy egy másik ember a helyes úton

jár, s hogy ezen az úton követnem kellene őt, az, hogy nem ismerék jobbat. 3. Nem következik, hogy a másik helyes úton jár, abból, hogy megmutatta nekem tévedésemet. Lehet bennem szerénység, és ezért nem szállok szembe más ember rábeszélő szavaival. Lehetnek tudatlan, és képtelen arra, hogy jobbat találjak; lehetek tévedésben, és más valaki megmutathatja nekem, hogy tévedek. Mindez talán hajlamossá tehet az igazság befogadására, de nem segít hozzá az igazsághoz. Ennek bizonyítékokból és érvekből s maguknak a dolgoknak természetében rejlő világosságból kell fakadnia, nem pedig saját szégyenkezéséből, tudatlanságból vagy tévedéséből.

23. §. Észfeletti, észellenes, ésszerű

Abból, amit fentebb az észről mondtunk, megsejthetjük a dolgok megkülönböztetését ésszerűség, észfelettség és észellenesség szerint. 1. Ésszerűek azok a tételek, amelyeknek igazsága felfedezhető az érzéklésből és az eszmélődésből (reflexion) nyert ideáink vizsgálata és nyomon követése árán, és amelyeket a természetes dedukció révén igazaknak vagy valószínűeknek találunk. 2. Észfeletti azok a tételek, amelyeknek igazságát vagy valószínűségét azokból az elvekből ésszel le nem származtathatjuk. 3. Észellenesek azok a tételek, amelyek összeférhetetlenek vagy összeegyeztethetetlenek tiszta és világos ideáinkkal. Így Isten léte ésszerű, egynél több Istenléte észellenes, a holtak feltámadása észfeletti. Továbbá, minthogy az észfeletti kifejezés kétféle értelemben vehető, ti. vagy valószínűség felettit, vagy bizonyosság felettit jelent, így némely esetben az „észellenes” kifejezést is veszik ebben a tág értelemben.

24. §. Ész és hit nem ellentétesek, mert a hitet az észnek kell szabályoznia

Van az ész szónak még egy használata, mint a hitnek ellentéte. Igaz, hogy ez magában véve nagyon helytelen beszédmód, de a közönséges használat annyira elfogadta, hogy ostobaság volna akár szembeszállni vele, akár orvoslását remélni. Csupán azt gondolom, nem lesz felesleges felfigyelnünk arra, hogy bár a hitet szembeállítják az ésszel, a hit mégsem egyéb, mint határozott helyeslés az elme részéről. Ez pedig, ha kellően szabályozzuk — és ez kötelességünk —, nem irányulhat semmire jó megokolás nélkül, tehát nem lehet észellenes. Aki elhisz valamit anélkül, hogy ésszerű okai volnának az elhívésre, az talán saját képzelődéseibe szerelmes. Nem úgy keresi az igazságot, amint kell, s nem

adózik kellő engedelmességgel alkotójának, aki azt akarta, hogy a tőle kapott megkülönböztető képességeket az ember a félreértések és a tévedések elkerülésére használja. Aki ezt legjobb tehetsége szerint nem teszi, az lehet, hogy olykor rávilágít az igazságra, de valójában csak véletlenül van igaza. És nem tudom, hogy egy-egy véletlen szerencse megbocsáthatóvá teszi-e eljárásának szabálytalanságát. Annyi legalább bizonyos, hogy felelősnek kell lennie minden tévedésért, amelybe így belerohan. Holott annak, aki Istentől vett világosságának és képességeinek hasznát veszi, és e segítőeszközökkel és tehetségekkel őszintén próbálja felfedezni az igazságot, meglehet az a megnyugvása, hogy mint eszes teremtmény megtette kötelességét, s ha még el is véti az igazságot, nem véti el annak jutalmát. Mert helyeslését jól kormányozza és oda helyezi, ahova kell azt helyezni annak, aki bármilyen esetben vagy tárgyban aszerint hisz el vagy nem hisz el valamit, amint az ész irányítja. Aki másképpen cselekszik, saját világossága ellen vét és visszaél azokkal a képességekkel, amelyek semmi másra nem adtak neki, mint a nyilvánvalóbb világosság és a nagyobb valószínűség keresésére és követésére. De minthogy bizonyos emberek számára ész és hit ellentétek, a következő fejezetet ezeknek megvizsgálására szánjuk.

XVIII. FEJEZET

HIT ÉS ÉSZ, VALAMINT KÜLÖN TARTOMÁNYAIK

I. §. *Meg kell ismerni határait*

Kimutattuk a következőket: 1. szükségképpen tudatlanok és mindenféle tudásnak híján vagyunk, ha ideáknak híján vagyunk. 2. §. Tudatlanok vagyunk és minden racionális tudásnak híján, vagyunk, ha bizonyítékok híján vagyunk. 3. Biztos tudás és bizonyosság híján vagyunk, amennyiben világos és határozott fajlagos ideák híján vagyunk. 4. Helyeslésünket irányító valószínűség híján vagyunk, ahol sem saját tudásunk, sem más emberek tanúsága nem áll rendelkezésünkre, amelyre eszünket alapozhassuk.

Ezekből az így előrebocsátottakból, azt hiszem, megállapíthatjuk a hit és az ész mértékeit és határait. Valószínű, hogy ennek hiánya okozott a világon, ha nem is nagy rendetlenséget, de legalább nagy vitákat és talán tévedéseket is. Mert amíg nincs eldöntve, meddig vezessen az ész és meddig a hit, hasztalan vitatkozunk és hasztalan igyekszünk vallás dolgában meggyőzni egymást.